

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA a DEMOGRAFIA

SLOVAK STATISTICS
and DEMOGRAPHY

3/2018

ročník/volume 28

Recenzovaný vedecký časopis so zameraním na prezentáciu moderných štatistických a demografických metód a postupov.

Scientific reviewed journal focusing on the presentation of modern statistical and demographic methods and procedures.

Článok/Article: 4

Typ článku/Type of article: vedecký článok/scientific article

Strany/Pages: 44 – 56

Dátum vydania/Publication date: 15. júl 2018/July 15, 2018

Branislav ŠPROCHA

INFOSTAT – Výskumné demografické centrum, Prognostický ústav SAV

Luděk ŠÍDLO

Katedra demografie a demogeografie, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze

STOROČIE ZMIEN SOBÁŠNOSTI A ROZVODOVOSTI V ČESKEJ REPUBLIKE A V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

A CENTURY OF CHANGES IN NUPTIALITY AND DIVORCE RATE IN THE CZECH REPUBLIC AND IN THE SLOVAK REPUBLIC

ABSTRAKT

Sobášnosť a rozvodovosť v Českej republike a v Slovenskej republike prešli od začiatku 20. storočia veľkými zmenami, ktoré sa odrážajú nielen na intenzite týchto procesov, ale aj na štruktúre obyvateľstva podľa rodinného stavu, charaktere rodín a domácností. Hlavným cieľom príspevku je v základných rysoch analyzovať dlhodobý vývoj sobášnosti a rozvodovosti v Slovenskej republike a v Českej republike. Zameriame sa na hodnotenie vývoja intenzity, časovania vstupov do manželstva, ako aj vývoj rizika rozvodu, a to v kontexte celospoločenských a politických zmien, ako aj legislatívnych opatrení.

ABSTRACT

Nuptiality and divorce in Czech Republic and in the Slovak Republic has undergone great changes since the beginning of the 20th century. These transformations are reflected not only in nuptiality and divorce rate, but also in the structure of the population by marital status, the characteristics of families and households. The main objective of this paper is to analyze the long-term development of nuptiality and divorce in the Slovak Republic and in the Czech Republic. We focus on assessing the development of intensity, tempo of nuptiality and the development of divorce risk, in the context of socio-political and political changes as well as legislative measures.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

rodinné správanie, sobášnosť, rozvodovosť, Slovenská republika, Česká republika, 20. storočie

KEY WORDS

family behaviour, nuptiality, divorce rate, Slovak Republic, Czech Republic, 20th Century

1. ÚVOD

Formovanie rodiny vstupom do manželstva a jej stabilita ovplyvňovaná najmä intenzitou rozvodovosti predstavovali v Česku i na Slovensku jednu z rozhodujúcich úloh z pohľadu demografickej reprodukcie. Okrem samotnej reprodukcie sú sobášnosť a rozvodovosť procesmi, ktoré vstupujú do zloženia obyvateľstva podľa rodinného stavu, ovplyvňujú charakter a veľkosť cenových domácností.

Najmä na Slovensku značný vplyv katolíckej cirkvi, jej negatívny postoj voči párovému životu a rodeniu detí mimo manželského zväzku v prostredí so silnými

vnútornými kontrolnými mechanizmami vytvárali z manželstva dlho jediná akceptovateľnú formu legitímneho spolužitia a priestor na rodenie detí. Aj keď v Česku podiel trvalo slobodných, ako aj priemerný vek pri prvom sobáši boli vyššie a rovnako aj podiel detí mimo manželstva dlho prekročoval hranicu 10 %, aj tu vstup a život v manželstve predstavovali pre demografickú reprodukciu rozhodujúce faktory.

V priebehu storočného vývoja od vzniku samostatného Československa po prvej svetovej vojne však procesy sobášnosti a rozvodovosti prešli v oboch populáciách viacerými významnými zmenami. Kým v medzivojnovom období ešte identifikujeme doznievanie historických aspektov v rozdielnosti intenzity a charakteru sobášneho správania najmä v prvých povojnových rokoch podmienené predchádzajúcou demografickou krízou, po druhej svetovej vojne sme svedkami historicky jedinečného približovania oboch populácií z pohľadu sobášnosti. Postupne tiež dochádza k zvyšovaniu významu rozvodovosti. Posledné štvrtstoročie v populačnom vývoji oboch krajín však prinieslo viaceré historicky jedinečné transformačné zmeny, ktorých hlavnými znakmi je predovšetkým nebývalý pokles intenzity sobášnosti, odkladanie prvých sobášov do vyššieho veku, ako aj zvyšovanie rizika rozvodu manželstiev.

Cieľom predloženého príspevku je v hlavných rysoch analyzovať dlhodobý (viac ako) storočný vývoj procesov sobášnosti a rozvodovosti na Slovensku a v Česku. Zameriame sa predovšetkým na hodnotenie vývoja intenzity, časovania vstupovania do manželstva, ale aj vývoj rizika rozvodu manželských zväzkov, a to v kontexte celospoločenských a politických zmien, ako aj legislatívnych opatrení.

2. SOBÁŠNOSŤ A ROZVODOVOSŤ NA SLOVENSKU

Slovensko z pohľadu sobášneho správania [pozri 5, 6, 9] patrilo na konci 19. a na začiatku 20. storočia medzi populácie s tzv. neeurópskym sobášnym modelom. Jeho hlavným znakom bol nízky vek pri vstupe do manželstva a nízky podiel mužov a žien, ktorí zostávali na konci reprodukčného obdobia trvalo slobodní [9].

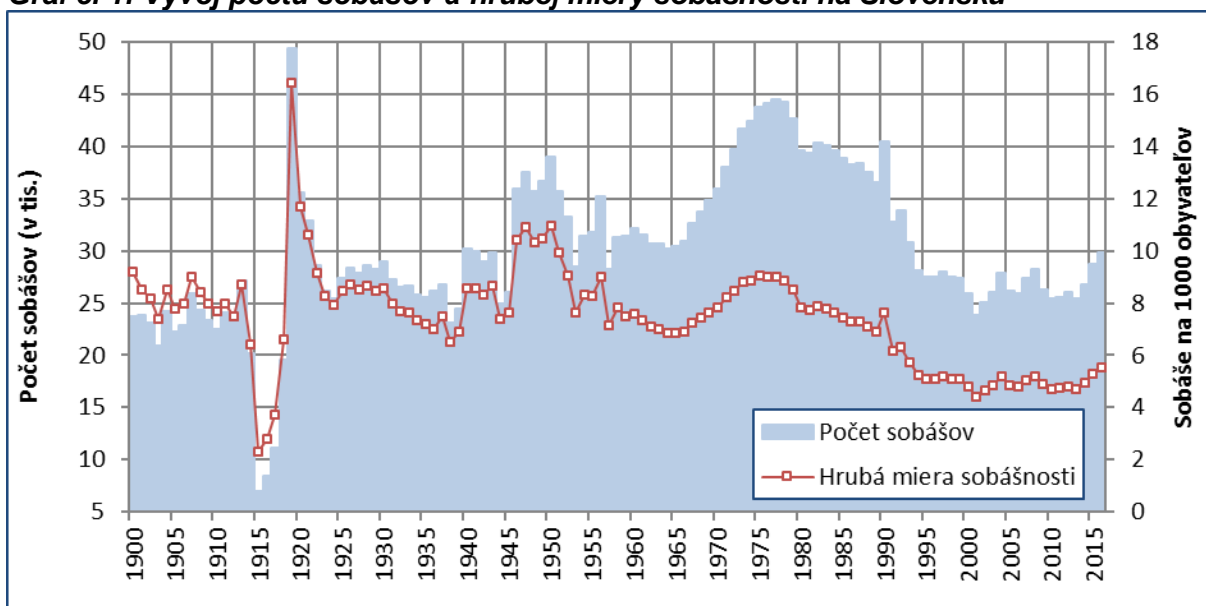
Nepriaznivé podmienky počas prvej svetovej vojny a predovšetkým odchod veľkého počtu mužov v reprodukčnom veku do armády sa podpísali pod dramatický prepád počtu uzavretých manželstiev, ako aj intenzity sobášnosti [pozri 14, 15]. Prvé povojnové roky priniesli aj v sobášnosti kompenzačnú fázu s vrcholom v roku 1919. Jej efekt sa však pomerne rýchlo vyčerpil a už v polovici 20. rokov sa situácia z pohľadu sobášnosti viac-menej stabilizovala (graf č. 1). Hospodárska kríza zo začiatku 30. rokov a jej nepriaznivý dosah sa pomerne rýchlo prejavili aj na sobášnosti, ktorej pokles vrcholil práve v polovici 30. rokov. Následné oživenie hospodárstva a s ním spojené zlepšovanie životných podmienok, znižovanie nezamestnanosti a pod. prispeli k nárastu sobášnosti. Rastúci trend sobášnosti od polovice 30. rokov však nemal dlhé trvanie. Dramatické udalosti rokov 1938 a 1939 priniesli pokles počtu uzavretých manželstiev, ako aj intenzity sobášnosti. Upokojenie situácie po vzniku Slovenskej republiky (1939 – 1945) spolu so zlepšovaním populačnej klímy, ku ktorej prispeli aj niektoré propopulačné opatrenia [16] určené pre rodiny s deťmi, viedli k nárastu sobášnosti [14]. Posledné dva vojnové roky sa však niesli v znamení jej poklesu. Prispelo k tomu nielen zhoršenie životných podmienok, vzrastajúce napätie a vnútroštátne problémy,

ale predovšetkým priame ohrozenie civilného obyvateľstva vojnovými operáciami (pozri graf č. 1).

Vývoj sobášnosti na Slovensku po druhej svetovej vojne je možné rozdeliť do niekoľkých období. V druhej polovici 40. rokov sme svedkami určitej kompenzačnej fázy, ktorá priniesla oživenie intenzity sobášnosti a nárast počtu uzavretých manželstiev (graf č. 1). Priaznivý vývoj však od začiatku 50. rokov vystriedal pomerne dramatický pokles vrcholiaci v roku 1953. Okrem vyčerpania efektu kompenzačnej fázy k tomu prispelo pravdepodobne aj zhoršenie životnej situácie obyvateľstva po zrušení prídelového systému a realizácia menovej reformy [16].

Nasledujúci pomerne výrazný nárast počtu sobášov a intenzity sobášnosti v roku 1956 a o rok neskôr dramatický pokles sú spájané so zrušením výbavného od januára 1957. Od konca 50. do konca 60. rokov sa postupne model sobášnosti stabilizoval bez prítomnosti výraznejších medziročných výkyvov. V druhej polovici 60. a na začiatku 70. rokov sa do veku najvyššej sobášnosti postupne dostávali početné generácie osôb narodených v 40. a v prvej polovici 50. rokov. Práve táto skutočnosť v kombinácii s miernym zvýšením intenzity sobášnosti prispeli k pomerne významnému nárastu počtu sobášov. Okrem štrukturálneho efektu nesmieme zabudnúť ani na priaznivé pôsobenie prijatého komplexu pronatalitných a prorodinne orientovaných opatrení postupne zavádzaných do praxe od konca 60. rokov, ako aj zmenu populačnej a rodinnej klímy. Po udalostiach z augusta 1968 sa veľká časť obyvateľstva „stiahla“ do súkromia svojich domácností a realizovala sa v rodinnom prostredí mimo verejnosti a politického diania. Dôležitou pozitívnou zmenou bol tiež nárast bytovej výstavby, čo zvyšovalo šance mladých párov na rezidenčnú samostatnosť [pozri 16]. Už na začiatku 80. a najmä v druhej polovici 80. rokov počty sobášov klesajú. Súvisí to so znižujúcim sa kontingentom sobášaschopných osôb a klesajúcou intenzitou sobášnosti (graf č. 1).

Graf č. 1: Vývoj počtu sobášov a hrubej miery sobášnosti na Slovensku

Zdroj údajov: Pohyby obyvateľstva 1919 – 1991, primárne údaje ŠÚ SR 1992 – 2015

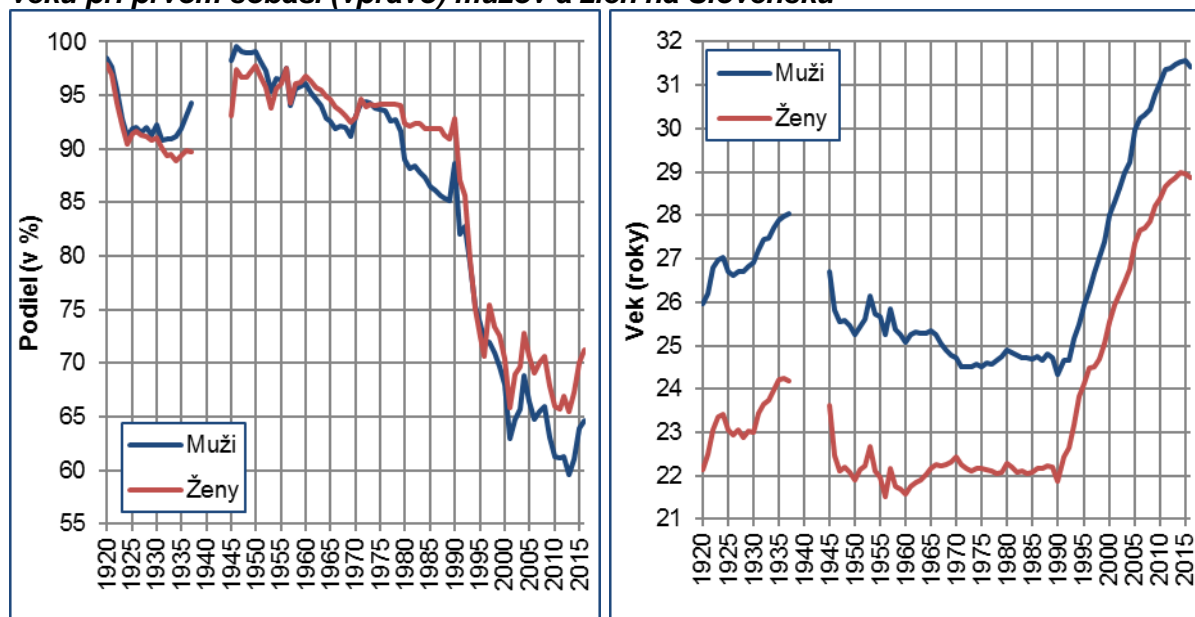
Z pohľadu časovania prvých sobášov sa po skončení prvej svetovej vojny sobášili slobodní muži v priemere vo veku 26 rokov a ženy vo veku 22 rokov (pozri graf č. 3). Po vyčerpaní priaznivej kompenzačnej fázy dochádza k nárastu hodnôt tabuľkového priemerného veku pri prvom sobáši, ktorý sa v polovici 20. rokov ustálil na hodnote menej ako 27 rokov u mužov a 23 rokov u žien. Nepriaznivý vývoj v 30. rokoch okrem poklesu intenzity sobášnosti spôsobil aj určité odkladanie manželstva a priemerný vek pri prvom sobáši opäť rástol. Na konci medzivojnového obdobia tak do prvého manželstva v priemere vstupoval slobodný muž vo veku 28 rokov a slobodná žena vo veku niečo viac ako 24 rokov.

Povojnové obdobie sa nieslo predovšetkým v znamení poklesu priemerného veku pri vstupe do prvého manželstva, a to u oboch pohlaví. Aj napriek niektorým krátkodobým prerušeniam tohto trendu (najmä v 50. rokoch) sa postupne vyprofiloval model, keď priemerný vek pri prvom sobáši u slobodných mužov klesol pod hranicu 25 rokov a u slobodných žien sa pohyboval mierne nad hodnotou 22 rokov.

Pri určitej generalizácii môžeme povedať, že po druhej svetovej vojne sme naďalej svedkami pretrvávania modelu vysokej prvosobášnosti pri súčasnom upevňovaní skorých vstupov do prvého manželstva (najmä mužov). Život v manželstve sa tak pre viaceré generácie stal takmer univerzálnym javom a až v 80. rokoch tabuľková prvosobášnosť začala klesať. Aj napriek tomu by pri zachovaní intenzity sobášnosti slobodných do prvého manželstva naďalej vstupovalo niečo viac ako 90 % žien a 85 % mužov (graf č. 2).

Obdobie po roku 1989 predstavuje vo vývoji sobášneho správania na Slovensku samostatnú kapitolu, ktorá priniesla definitívne ukončenie modelu skorej a veľmi častej sobášnosti. Vstup do manželstva sa, naopak, stáva životným krokom, ktorý do konca reprodukčného veku nezažije čoraz väčšia časť mužov a žien, prípadne k tomuto rozhodnutiu pristúpia až vo výrazne vyššom veku.

Graf č. 2 a č. 3: Vývoj tabuľkovej prvosobášnosti slobodných (vľavo) a priemerného veku pri prvom sobáši (vpravo) mužov a žien na Slovensku

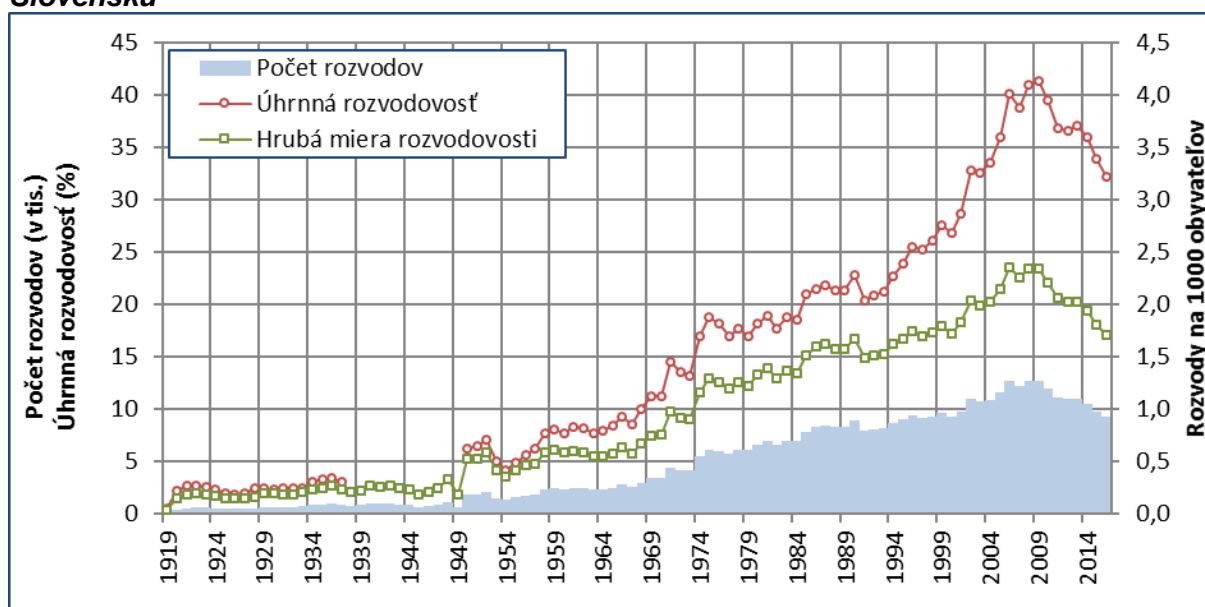

Zdroj údajov: Pohyby obyvateľstva 1919 – 1991, primárne údaje ŠÚ SR 1992 – 2016

Rok 1990 znamenal v podstate akýsi predel medzi starým a novo sa formujúcim modelom sobášneho správania. Avizované zrušenie mladomanželských pôžičiek od 1.1.1991 prinieslo posledný výrazný nárast počtu, ako aj intenzity sobášnosti. Tento špecifický vývoj sa však nasledujúci rok premietol do výrazného poklesu. Určité oživenie v roku 1992 sa nepotvrdilo a pokles počtu sobášov, ako aj intenzity sobášnosti sa následne zintenzívil. Prvé historické minimum Slovensko dosiahlo v roku 2001. Rozsah a dynamiku poklesu počtu sobášov umocňuje skutočnosť, že práve v tomto období do veku najvyššej sobášnosti vstupovali početné generácie mužov a žien narodených v 70. rokoch. Nasledujúce obdobie sa nieslo v znamení striedania rastu a poklesu počtu sobášov a intenzity sobášnosti, čo ovplyvnila aj nedávna hospodárska kríza (2008 – 2012). Posledné roky sme však svedkami určitého oživenia sobášnosti, čo sa prejavilo nielen v náraste hodnôt intenzitných ukazovateľov (graf č. 1 a č. 2), ale aj počtu uzavretých manželstiev (graf č. 1).

Jedným z dominantných znakov nového modelu sobášnosti na Slovensku je odkladanie prvých sobášov, čo sa okrem samotnej intenzity prejavuje aj na hodnotách priemerného veku pri prvom sobáši (graf č. 3). Ten v podstate od začiatku 90. rokov kontinuálne a pomerne dynamicky rastie. Jeho hodnoty u slobodných mužov už dosiahli takmer úroveň 32 rokov a u slobodných žien prekročili úroveň 29 rokov.

Aj keď možnosť právneho ukončenia manželstva bola na Slovensku v porovnaní s niektorými krajinami Európy uzákonená relatívne skoro (manželským zákonom XXXI/1894), rozvodovosť začala hrať dôležitejšiu úlohu v procese demografickej reprodukcie v podstate až po druhej svetovej vojne. Potvrzuje to aj vývoj počtu rozvodov, ako aj samotnej intenzity rozvodovosti (graf č. 4). Nový zákon o rodine (zákon o rodinnom práve č. 265/1949 Zb.) a s ním spojená liberalizácia rozvodovej legislatívy prispeli k zvýšeniu počtu a intenzity rozvodovosti na začiatku 50. rokov. Hodnota úhrnej rozvodovosti manželstiev napríklad v tomto období dosiahla hranicu 7 %. Nasledujúci vývoj sa niesol v prerušovanom raste rozvodovosti (na konci 60. rokov dosiahla 10 %), no až začiatok 70. rokov priniesol prvý výraznejší nárast počtu rozvodov a intenzity rozvodovosti spojený so zrušením zmierovacích rozvodových komisií (novelou občianskeho súdneho poriadku č. 49/1973 Zb.). Ďalší nárast priniesol začiatok a polovica 80. rokov. Od roku 1986 počet rozvodov pokoril hranicu 8-tis. udalostí ročne a úhrnná rozvodovosť manželstiev sa od roku 1985 dostala nad hranicu 20 %.

Graf č. 4: Vývoj počtu rozvodov, hrubej miery rozvodovosti a úhrnnej rozvodovosti na Slovensku

Zdroj údajov: Pohyby obyvateľstva 1919 – 1991, primárne údaje ŠÚ SR 1992 – 2016

Určitý medziročný pokles na začiatku 90. rokov bol len krátkym intermezzom pred historicky jedinečnou etapou vo vývoji rozvodovosti na Slovensku. V podstate až do roku 2006 počet rozvodov, ako aj intenzita rozvodovosti viac-menej kontinuálne rástli. Už v polovici 90. rokov sa ročne rozvádzať približne 9 tis. manželstiev, pričom pri zachovaní intenzity by sa rozviedla viac ako štvrtina manželských párov. V roku 2002 počet rozvodov prekročil hranicu 10-tis. udalostí a rozvodom by zanikla už takmer tretina uzatvorených manželstiev. Nepriaznivý vývoj pokračoval a vyvrcholil v rokoch 2006 – 2010, keď ročne zanikalo právnou cestou viac ako 12-tis. manželstiev a intenzita rozvodovosti dosahovala viac ako 40 %. V nasledujúcom období sme svedkami poklesu nielen počtu rozvodov, ale aj samotnej intenzity rozvodovosti a úhrnná rozvodovosť sa už dostáva pod hranicu 33 % (graf č. 4).

3. SNATEČNOST A ROZVODOVOST V ČESKU

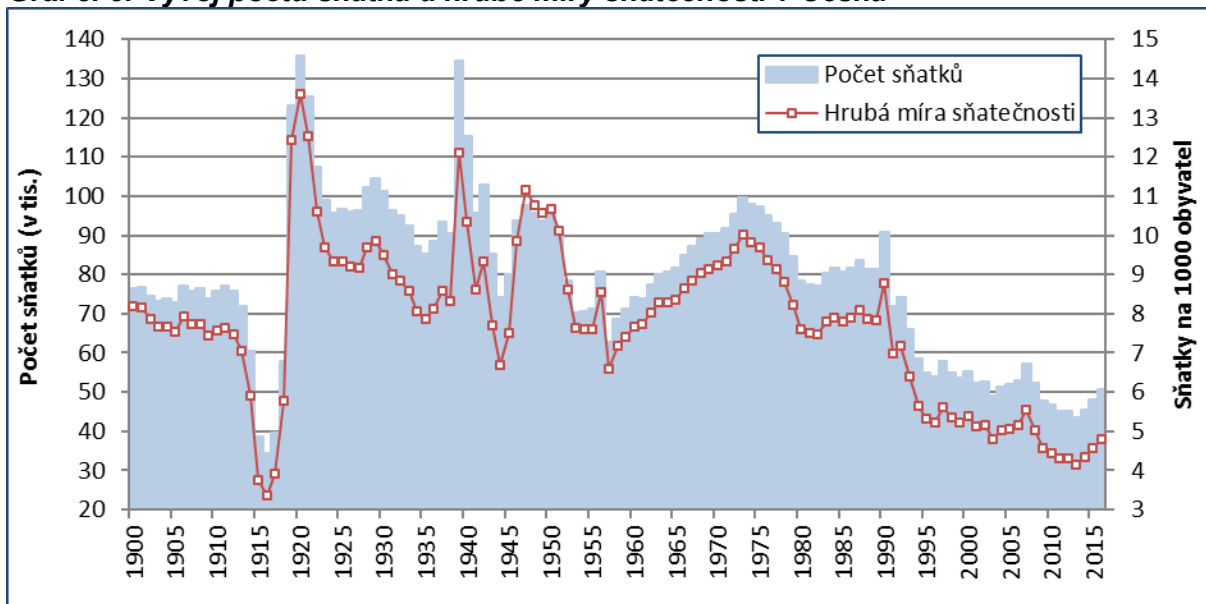
Sňatečnosť v českých zemích prošla ve 20. a na začátku 21. stololetí mnoha zmenami. Během prvních dekád 20. stololetí se však charakter sňatečnosti v Česku příliš neměnil [3]. Výjimkou byly jen roky první světové války a krátké období po jejím skončení, kdy sňatečnost i počty sňatků v rámci kompenzační fáze prudce stouply. Již v polovině 20. let se však ukazatele vyrovnaly na běžnou předválečnou úroveň a obnovil se režim narušený válečným konfliktem [9]. Počty sňatků a hrubou míru sňatečnosti nepříznivě ovlivnila také hospodářská krize v 30. letech (graf č. 5). Efekt těchto faktorů však byl jenom dočasný, protože výsledky sčítání lidu 1900 – 1930 poukazovaly na stabilitu hlavních mechanismů sňatečnosti. Tak například průměrný věk při prvním sňatku se u mužů pohyboval na úrovni 27 – 28 let a u žen 25 – 26 let [3]. Podíl trvale svobodných na konci reprodukčního věku dosahoval přibližně 6 – 7 % u mužů a 10 % u žen [2].

Konec 30. let však postupně přinesl určité změny. Především se rozvolňuje vztah mezi úrovní sňatečnosti a manželskou plodností. Při plánovaném rodičovství věk při sňatku (zejména žen) už nesehrával tak důležitou roli [3]. Odkládání sňatků

v krizových letech se v následném období oživení hospodářství, demobilizace a zrušení vojenské služby pro muže české národnosti projevilo v nárůstu sňatečnosti a počtu uzavřených sňatků (graf č. 5). Ten byl obzvláště intenzivní v roce 1939, kdy oživené sňatečnosti pozorujeme v Protektorátu i zabraných pohraničních oblastech [9]. Vzestup sňatečnosti v pohraničí však byl velmi krátký a skončil již v roce 1940, přičemž v dalších letech došlo k poklesu především z důvodu aktivní participace mladých mužů na válečném tažení Třetí říše. V Protektorátu se také rychle vyčerpala kompenzační vzestup a dochází k poklesu sňatečnosti. Menší vzestup v roce 1942 byl podle Kučery [9] spíše známkou uspišení sňatků v důsledku snah vstupem do manželství a těhotenstvím zabránit pracovnímu nasazení žen v Německu. Výraznější pokles počtu sňatků tak přinesl až konec války (graf č. 5).

Poválečné období vývoje sňatečnosti v Česku (podobně jako na Slovensku) je možné rozdělit do tří hlavních fází. První dekáda se nesla nejdříve ve výrazném nárůstu sňatečnosti a počtu sňatků (graf č. 5). První polovina 50. let však přinesla rychlý pokles, který opětovně vystřídalo dočasné oživení. Tyto krátkodobé výkyvy dokumentují přetrvávající propojenost sňatečnosti na sociálním vývoji a životní úrovni mladých lidí [3]. Jedním z nejdůležitějších rysů poválečné sňatečnosti v Česku však bylo pokračování trendu posunu sňatku svobodných do mladšího věku. V 50. letech se tak vytvořil model vysokého podílu osob vstupujících do manželství a přitom již v časném věku [9]. Přispěl k tomu celý komplex specifických faktorů podmiňujících nejenom sňatečnost, ale také celý model demografické reprodukce v socialistickém období [3, 9]. Modelem vysoké sňatečnosti v mladém věku se Česko zařadilo k populacím s tzv. neevropským typem sňatečnosti [5, 6] a tím také došlo ke značné konvergenci poměrů mezi Českem a Slovenskem. Česko dokonce v tomto období patřilo k zemím s nejvyšší sňatečností -nácitiletých děvčat [12] a nejvyšším podílem sňatků uzavíraných z důvodu těhotenství snoubenky [11].

Graf č. 5: Vývoj počtu sňatků a hrubé míry sňatečnosti v Česku

Zdroj údajů: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu [08.04.2018]

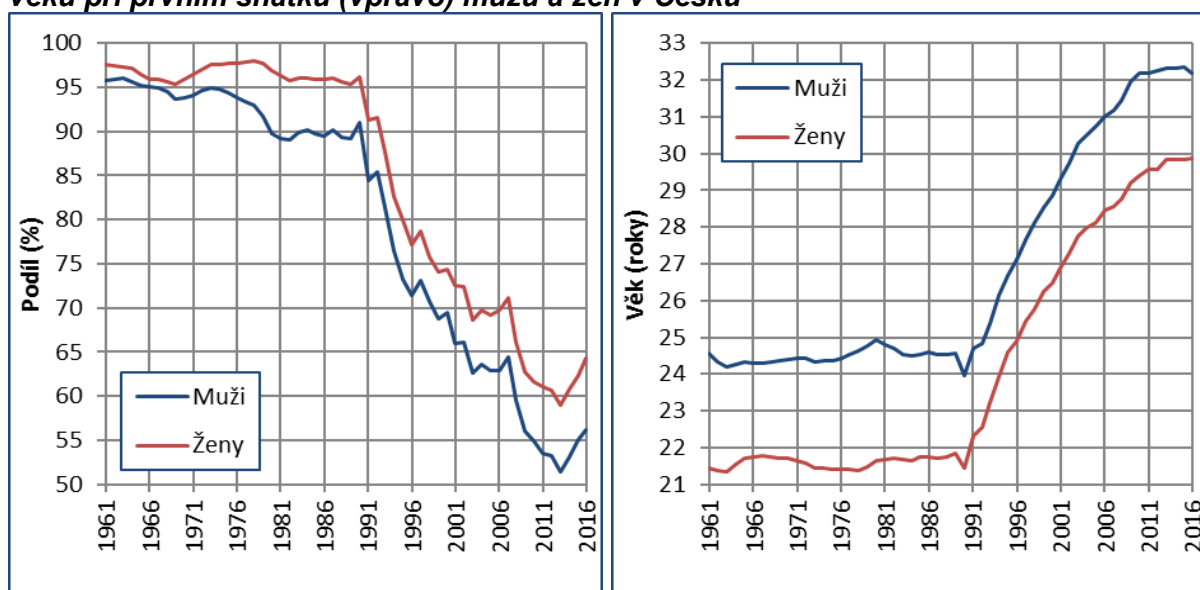
Druhá etapa začíná v 60. letech a končí rokem 1989. Sňatkový model se více méně stabilizoval, a proto pozorované výkyvy byly především odrazem vnějších socioekonomických podmínek a mnohem méně vnitřních demografických

činitelů [13]. Počty i hrubá míra sňatečnosti postupně rostly až do poloviny 70. let. Z pohledu tabulkové prvosňatečnosti však začátek tohoto období přinesl určitý pokles intenzity vstupů do prvního manželství (graf č. 6). Tabulkový průměrný věk u mužů se stabilně držel na hodnotách 24,2 – 24,5 roku. U svobodných žen došlo k mírnému zvýšení z 21,3 na přibližně 21,8 roku (graf č. 7). Sedmdesátá léta přinesla utužení časného a častého modelu sňatečnosti. Přispěly k tomu také prorodinně a pronatalitně laděné opatření přijímané postupně od konce 60. let. Oživení sňatečnosti se projevilo nejenom na hrubé míře sňatečnosti a počtu sňatků (v kombinaci s generačními změnami), ale také na tabulkové prvosňatečnosti. Ta u mužů vzrostla až k hranici 95 % a u žen dosahovala 97 – 98 %. Průměrný věk při prvním sňatku u mužů zůstal těsně pod hranicí 24,5 roku, avšak u žen došlo k mírnému poklesu na úroveň 21,4 roku (graf č. 7). V mužské části populace však již ve druhé polovině 70. let dochází ke snižování sňatečnosti svobodných, aby od začátku 80. let již nedosahovala ani 90 %. Současně jsme svědky mírného zvyšování průměrného věku při prvním sňatku k hranici 25 let. U žen se tabulková prvosňatečnost na úrovni 97 % udržela až do konce 70. let, avšak také v ženské části populace dochází k posunu průměrného věku.

Sňatkové vzorce svobodných mužů a žen byly v 80. letech v porovnání s předchozím desetiletím relativně stabilní. Potvrzuje to nejenom vývoj počtu sňatků a hrubé míry sňatečnosti (graf č. 5), ale také výsledky tabulek sňatečnosti svobodných. Trvale svobodnými na konci reprodukčního věku zůstávala přibližně desetina mužů a méně jak 5 % žen. Do prvního manželství vstupovali svobodní muži ve věku 25 let a svobodné ženy ve věku 22 let (graf č. 7).

Rok 1990 je možné v Česku (a také na Slovensku) označit za přelomový mezník, oddělující „socialistický model“ časné a časté sňatečnosti od nových trendů, které se vyznačují sňatkem pozdním a málo frekventovaným [13]. Právě rokem 1990 začíná také třetí vývojová etapa, která trvá až do současnosti. Úvodem k ní byl krátkodobý vzestup počtu sňatků a sňatečnosti v roce 1990, související se zrušením novomanželských půjček a částečně také zkrácením vojenské prezenční služby. Následný propad byl zejména kompenzačním výsledkem předchozího administrativního opatření [11]. Od roku 1992 se však celkový pokles sňatečnosti a počtu sňatků váže s celkovou transformací reprodukčního a rodinného chování v Česku. K hlavním znakům patří výrazný a poměrně dynamický pokles sňatečnosti a kontinuální odkládání vstupu do manželství [2, 3, 11, 15]. Tabulková prvosňatečnost se v 90. letech propadla u mužů až pod hranici 70 % a u žen pod 75 %. Současně však tabulkový průměrný věk vzrostl nad 28 let u svobodného muže a nad hranici 26 let u svobodné ženy. Odkládání a omezená rekuperace sňatečnosti svobodných ve vyšším věku pokračovala i v posledních 10 – 15 let. V roce 2013 tabulková prvosňatečnost dosáhla historického minima, kdy v mužské části populace klesla k hranici 51 % a u žen se dostala pod úroveň 60 %. Vývoj v posledních letech však přináší určité oživení sňatečnosti svobodných. Podle posledních tabulek sňatečnosti by tak při zachování intenzity sňatečnosti mimo manželský svazek do dovršení 50. roku života zůstávaly přibližně něco více než čtyři desítky mužů ze sta a více než třetina žen (graf č. 6). Tabulkový průměrný věk při prvním sňatku se v mužské části populace již stabilně drží nad hranicí 32 let a u žen dosahuje téměř 30 let. Poslední vývoj však naznačuje, že proces odkládání prvních sňatků se začíná výrazně zpomalovat.

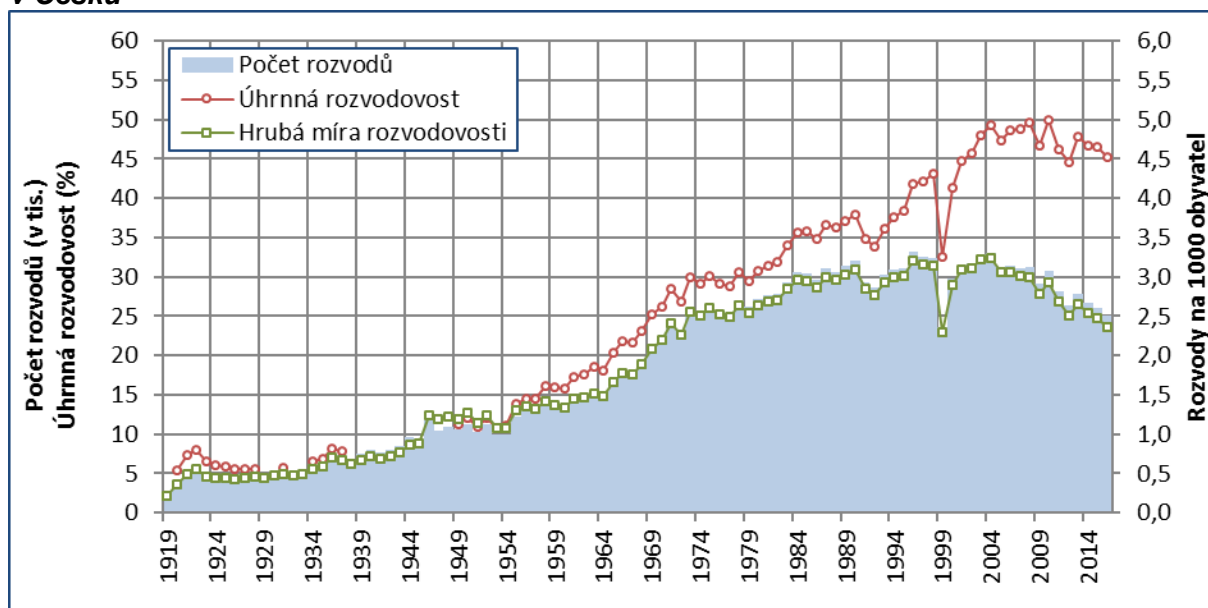
Graf č. 6 a č. 7: Vývoj tabulkové prvosňatečnosti (vlevo) a tabulkového průměrného věku při prvním sňatku (vpravo) mužů a žen v Česku

Zdroj údajů: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu [08.04.2018]

Socialistický nivelizovaný model časné a časté sňatečnosti plně zanikl, jsme svědky značné pluralizace sňatkového chování [3] a pro budoucí vývoj sňatečnosti i podílu trvale svobodných bude rozhodující, jaká část mladých svobodných mužů a žen se rozhodne v druhé polovině reprodukčního věku vstoupit do manželství, a jaká část tento přechod ve svých životních drahách bude zcela ignorovat.

Česko patří dlouhodobě k zemím s vysokou intenzitou rozvodovosti [7, 20]. Vzestupný trend rozvodovosti se vytvářel již na konci meziválečného období. V rakouské části monarchie přitom platil pro příslušníky římskokatolické církve zákaz rozvodů, který byl zrušen až po vzniku Československa. Výrazná legislativní změna umožnila na začátku 20. let ukončit mrtvá manželství [9]. Počet rozvodů i intenzita rozvodovosti se však v meziválečném období udržovala na poměrně nízké úrovni [9]. Svědčí o tom také hodnota úhrnné rozvodovosti manželství, která se do druhé poloviny 30. let zvýšila jenom na 8 %. Konec 30. let a válečné období přispělo k nárůstu rozvodovosti a počtu rozvodů (graf č. 8). Podle [9] se v něm projevilo předchozí rychlé zvýšení sňatečnosti i sňatky vyvolané nebo urychlené záměrem zabránit pracovnímu nasazení.

Graf č. 8: Vývoj počtu rozvodů, hrubé míry rozvodovosti a úhrnné rozvodovosti v Česku

Zdroj údajů: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu [08.04.2018]

V poválečném období se počet rozvodů i intenzita rozvodovosti mírně zvýšily, avšak hlavní změnu přinesl až nový Zákon o právu rodinném (č. 265/1949 Sb.), který stanovil rozvod jako jedinou formu právního zániku manželství. Další právní úpravy (1956, 1964, 1973 podrobněji viz [20]) přispívaly k prohlubování dostupnosti rozvodu [9] a také měly vliv na vývoj intenzity rozvodovosti [20] a vnímání institutu rozvodu [4]. Z pohledu poválečného vývoje můžeme sledovat, že intenzita rozvodovosti i počet rozvedených manželství v Česku v podstatě kontinuálně rostly. Do začátku 70. let se úhrnná rozvodovost zvýšila z přibližně 12 % (rok 1950) na více než 26 %. Od roku 1973 do konce 70. let došlo k určité stabilizaci na úrovni 30 %, avšak již v první polovině 80. let dochází k dalšímu dynamickému růstu až na hodnotu 38 % (rok 1990). Krátké snížení ze začátku 90. let vystřídal rostoucí trend, který dočasně přerušila jen legislativní úprava z roku 1998, která kromě jiného zavedla zjednodušenou formu rozvodu po vzájemné dohodě manželů a při splnění několika podmínek, zamezila rozvody v prvním roce manželství a omezila rozvody, které by byly v rozporu se zájmy nezletilých dětí [blíže 11]. Díky nové legislativě klesl počet i intenzita rozvodovosti v roce 1999, avšak již následující rok se nesl ve znamení prudkého nárůstu. Ke stabilizaci dochází až od roku 2004. Úhrnná rozvodovost v následujících letech se pohybuje vesměs v rozpětí 45 – 50 %, přičemž v posledním období můžeme identifikovat určitý pokles k hranici 45 %.

4. ZÁVER

Vstup do manželstva představoval v Česku i na Slovensku velmi důležitý medzník z pohľadu demografickej reprodukcie, a to predovšetkým z dôvodu úzkeho prepojenia života v manželstve a rodenia detí. Z pohľadu sobášneho správania sa Slovensko od Česka odlišovalo na začiatku 20. storočia predovšetkým vyššou intenzitou a skorším vekom pri prvom sobáši. Po odznení povojnovej kompenzačnej fázy sa obe populácie v podstate skoro vrátili k štandardnému sobášnemu správaniu. To čiastočne narušila len hospodárska a politická kríza v 30. rokoch. Obdobie začiatku 40. rokov sa v oboch populáciách nieslo v znamení oživenia sobášnosti, ktoré pramenilo z celkovej situácie v týchto krajinách. Rovnako nárast sobášnosti

môžeme identifikovať aj v druhej polovici 40. rokov. V Česku však popritom dochádzalo k premene časovania, ktorá znamenala posun vstupu do prvého manželstva do mladšieho veku. Tým sa priblížilo Slovensku nielen z pohľadu intenzity, ale aj časovania prvých sobášov. Pre obe krajiny tak v socialistickom období bol vstup do manželstva veľmi častým (až univerzálnym) a z vekového pohľadu aj skorým prechodom v životných dráhach slobodných mužov a žien. Obdobie po roku 1989 prinieslo rýchly rozpad tohto sobášneho vzorca a sme svedkami výrazného prepadu intenzity vstupov do manželstva v kombinácii s ich značným odkladaním do vyššieho veku. Ani mierny nárast sobášnosti v posledných rokoch zatiaľ výraznejšou mierou nedokázal kompenzovať tento dramatický a historicky jedinečný vývoj v procese sobášnosti v oboch krajinách.

Z pohľadu legislatívneho ukončenia manželstva platil pre Česko i Slovensko v podstate kontinuálny rast rizika rozvodu, a to najmä v období po druhej svetovej vojne. Česko pritom patrilo a patrí ku krajinám s vyššou intenzitou rozvodovosti. Ďalšie zrýchlenie rastu intenzity rozvodovosti nastalo od začiatku 90. rokov. Posledné roky však v oboch populáciách môžeme registrovať klesajúci trend. Aj napriek tomu stále platí, že pri zachovaní jej úrovne by sa na Slovensku rozviedlo približne každé tretie manželstvo a v Česku dokonca 45 % z nich. Z uvedeného je zrejmé, že rozvodovosť aj napriek svojmu pozitívnemu vývoju v posledných rokoch naďalej predstavuje v oboch krajinách veľmi dôležitú zložku rodinného správania.

Pod'akovanie

Príspevok je čiastkovým výstupom z projektu VEGA č. 2/0057/17 „Najvyššie dosiahnuté vzdelanie a jeho vplyv na transformujúce sa rodinné a reprodukčné správanie žien na Slovensku“ a vznikol za podpory GAČR č. 18-08013S „Posun rodičovství do vyššího věku: individuální perspektivy versus společenské náklady“.

LITERATÚRA

- [1] FIALOVÁ, L. Vývoj sňatečnosti v Československu v letech 1918 – 1988. In: Historická demografie, 1992, s. 117 – 134.
- [2] FIALOVÁ, L.: Sňatečnost. In: Populační vývoj České republiky 2001 – 2006. Praha: Katedra demografie a geodemografie PŘF UK, 2007, s. 23 – 30. ISBN 978-80-86561-77-6.
- [3] FIALOVÁ, L.: Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století. In: Demografie, 2006, č. 2, s. 97 – 108.
- [4] FINKOVÁ, Z.: Rozvodovost' v SSR a ČSR v letech 1950 až 1980. In: Demografie, 1986, č. 4, s. 299 – 312.
- [5] HAJNAL, J.: Age at Marriage and Proportion Marrying. In: Population Studies, 1953, č. 2, s. 111 – 136.
- [6] HAJNAL, J.: European marriage Patterns in perspective. In: Glass, D. V. – Eversley, D.E.C (eds.) Population in History. Essays in historical demography. London, 1965, s. 101 – 143.
- [7] KALIBOVÁ, K.: Rozvodovost v zemích Evropské unie. In: Populační vývoj České republiky 2007. Praha: Katedra demografie a geodemografie PŘF UK, 2008, s. 101 – 107. ISBN 978-80-86561-46-2.
- [8] KALIBOVÁ, K.: Rozvodovost. In: Populační vývoj České republiky 2001 – 2006. Praha: Katedra demografie a geodemografie PŘF UK, 2007, s. 31 – 38. ISBN 978-80-86561-77-6.

- [9] KUČERA, M.: Populace České republiky 1918 – 1991. Praha: Česká demografická společnost, Sociologický ústav AV ČR. 1994. 198 s. ISBN 978-80-901674-7-0.
- [10] LIVI BACCI M.: Populace v evropské historii. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, 272 s., ISBN 978-80-7106-495-5.
- [11] PAVLÍK, Z. (ed.) Populační vývoj České republiky 1990 – 2002. Praha: Katedra demografie a geodemografie PŘF UK. 2002. 98 s. ISBN 978-80-902686-8-4.
- [12] RYCHTAŘÍKOVÁ, J.: Sňatečnost a plodnost nezletilých v ČSR. In: Demografie, 1986, č. 2, s. 97 – 109.
- [13] RYCHTAŘÍKOVÁ, J.: Sňatečnost svobodných v České republice dříve a dnes. In: Demografie, 1995, č. 3, s. 157 – 172.
- [14] SULLEROT, E.: Krize rodiny. Praha: Karolinum, 1998. 64 s., ISBN 978-80-71846473.
- [15] ŠPROCHA, B.: Transformácia sobášnosti slobodných v Českej a Slovenskej republike v prierezovom a kohortnom pohľade. In: Demografie, 2016, č. 3, s. 237 – 238.
- [16] ŠPROCHA, B. – MAJO, J.: Storočie populačného vývoja Slovenska I.: demografické procesy. Bratislava: INFOSTAT, 2016. ISBN 978-80-89398-30-0.
- [17] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P.: Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937. Bratislava: STIMUL, 2008. 162 s. ISBN 978-80-89236-38-1.
- [18] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P.: Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938-1945. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo. 2016. ISBN 978-80-89881-03-1.
- [19] TIŠLIAR, P.: Náčrt populačnej politiky na Slovensku v rokoch 1918 – 1945. In: TIŠLIAR, P. (ed.) Populačné štúdie Slovenska I. Krakov, 2013, s. 19 – 90.
- [20] TUTTEROVÁ, J. – RYCHTAŘÍKOVÁ, J.: Vývojové trendy rozvodovosti po roce 1950 v ČSR a SSR v kontextu legislatívnych zmien. In: Demografie, 1989, č. 3, s. 200 – 219.

RESUME

Entry into marriage remains a very important life transition for young people in the Czech Republic and in the Slovak Republic. After the establishment of Czechoslovakia and the completion of the post-war recuperation phase, both countries returned to normal marital behaviour, which was characterized by an earlier and more frequent entry into the first marriage in the Slovak Republic. The economic and political crisis in the 1930s had a negative effect on the first marriage intensity. The Second World War brought revival in nuptiality in both countries, which was confirmed in the post war period. One of the important development trends in the Czech Republic was the shift of the first marriages to younger ages. In the 50s, nuptiality quickly responded to favourable and unfavourable social changes. Stabilization of marriage behaviour can only be seen from the 1960s. The main feature until the late 1980s was the early and almost universal entry into first marriage. In the 1990s, in the Czech Republic and in the Slovak Republic marriage behaviour changed dramatically. The main feature was a very intensive postponement of marriage in connection with an intensive decrease in nuptiality intensity. We are witnessing almost continuous increases in the mean age at first marriage. The main cause of the long-term low level of nuptiality after 1989 is the relatively low recuperation. Only the last few years have brought a certain increase in nuptiality intensity in both countries. In terms of divorce rate, the Czech and Slovak Republic have had a substantially continuous divorce risk increase, especially in the post-war period. The Czech Republic has long been a country with

a highest divorce rate in Europe. A further increase of divorce rate has occurred in both countries since the early 1990s. However, in recent years a declining trend of divorce risk can be identified in both populations.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

RNDr. Branislav Šprocha, PhD., absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a demogeografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Výskumného demografického centra Inštitútu informatiky a štatistiky v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku rodinného a reprodukčného správania, vplyvu populačného vývoja na spoločnosť. Okrem toho sa zaoberá analýzou vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a problematike populačného prognózovania.

RNDr. Luděk Šídlo, PhD., je odborným asistentom na Katedre demografie a geodemografie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe, kde pôsobí od roku 2007 a kde v roku 2010 ukončil doktorandské štúdium demografie. Od roku 2009 je členom Hlavného výboru Českej demografickej spoločnosti, v ktorej od roku 2015 vykonáva funkciu vedeckého tajomníka. Vo svojej výskumnej činnosti sa zaoberá predovšetkým aplikovanou demografiou (dopady demografického starnutia na vybrané oblasti verejnej sféry, najmä na oblasť zdravotníctva) a regionálnej demografie (územná diferenciácia plodnosti v Českej republike po roku 1990).

KONTAKT

branislav.sprocha@gmail.com

ludek.sidlo@natur.cuni.cz